

Εισαγωγή

Μια από τις σημαντικότερες στιγμές της κυπριακής πολιτικής ιστορίας είναι η εξέγερση των Ελληνοκυπρίων κατά των Βρετανών αποικιοκρατών τον Οκτώβριο του 1931, τα λεγόμενα Οκτωβριανά. Για τη συγκεκριμένη εξέγερση, που είναι η πρώτη η οποία λαμβάνει χώρα στο νησί μετά τις τρεις περίπου ταυτόχρονες εξεγέρσεις του 1833¹, υπάρχει ευρεία βιβλιογραφία². Το βιβλιογραφικό αυτό ενδιαφέρον σίγουρα οφείλεται στο γεγονός πως ενώ η συγκεκριμένη περίοδος μπορεί να χαρακτηριστεί, σε παγκόσμια κλίμακα, περίοδος εκδήλωσης πάρα πολύ σημαντικών επαναστατικών κινήματων, στην Κύπρο αντιθέτως συνεχίζει να επικρατεί κοινωνική ηρεμία, πράγμα που αλλάζει εντελώς με τα Οκτωβριανά. Ωστόσο η μετάλλαξη της κοινωνικής νηνεμίας δεν αποτελεί τον μοναδικό παράγοντα προσέλκυσης της ιστορικής αναζήτησης. Θεωρούμε πως το αυθόρμητο της εξέγερσης, η δυναμική που ανέδειξε, η στοχοποίηση συμβόλων της αποικιοκρατίας, η

1. Για τις τρεις περίπου ταυτόχρονες λαϊκές εξεγέρσεις στην Κύπρο του 1833 βλ. Μιχαήλ 2016: 111 κ.ε.

2. Ενδεικτικά βλ. Georghallides 1985· Georghallides 1993-1994· *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου*, 1979-1980, τόμ. 6· Σοφοκλέους 2003· Στυλιανού 1984· Στυλιανού 2013· Λειβαδάς, Παπαπολυβίου και Σπανός 2004, καθώς και το συλλογικό *Η Κυπριακή Εξέγερση του 1931*.

ένταση με την οποία τέθηκε το αίτημα της ένωσης με την Ελλάδα, η οργή που είχε δημιουργηθεί τόσο λόγω των αυστηρών δημοσιονομικών κανόνων της βρετανικής εξουσίας όσο και των εντεινόμενων κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων, όλα αυτά προκάλεσαν την προσοχή των ερευνητών αναδεικνύοντας ταυτόχρονα και την πολυπλοκότητα του όλου ζητήματος.

Σε κάθε περίπτωση από την πλευρά μας δεν φιλοδοξούμε να γράψουμε μια συνολική μελέτη για τα Οκτωβριανά, αλλά να φωτίσουμε μια συγκεκριμένη πτυχή τους. Πρόκειται για τη μελέτη ενός ζητήματος που για δεκαετίες υπήρχε ως ερώτημα στη σύγχρονη πολιτική ιστορία της Κύπρου και αφορά το τι συνέβη όταν οι ηγέτες του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου (ΚΚΚ) Βάτης και Σκελέας έφτασαν στη Μόσχα το 1932, ύστερα από την κυπριακή εξέγερση του Οκτωβρίου του 1931, και εκεί τους ζητήθηκε, από το αρμόδιο Βαλκανικό Γραφείο της Κομιντέρν, να δώσουν εξηγήσεις σχετικά με τη στάση του κόμματος στα Οκτωβριανά. Οι υπάρχουσες πληροφορίες, χωρίς όμως να επικαλούνται επίσημα ντοκουμέντα αλλά βασιζόμενες στις αναμνήσεις του Πλουτή Σέρβα και του Ορφέα Οικονομίδη που ζούσαν τότε στη Μόσχα, συγκλίνουν στο γεγονός ότι στον Βάτη, Γενικό Γραμματέα τότε του ΚΚΚ, ασκήθηκε πάρα πολύ αυστηρή κριτική. Ωστόσο δεν είναι σαφές από ποια αφετηρία έγινε αυτό.

Σύμφωνα με τον μετέπειτα ΓΓ του ΚΚΚ αλλά και του ΑΚΕΛ Πλουτή Σέρβα, η κριτική έγινε από τα «δεξιά», αφού ο Βάτης κατηγορήθηκε γιατί δεν έκανε συμμαχία με τον Αρχιεπίσκοπο. Ο Σέρβας, που ήταν εκείνη την εποχή στη Μόσχα, αναφέρει πως ο Μπέλα Κουν, ο Ούγγρος υπεύθυνος της Κομμουνιστικής Διεθνούς για τα Βαλκάνια, άσκησε κριτική στο ΚΚΚ λέγοντας πως «Η εξέγερση του 1931 αποτέλεσε ένα αυθεντικό εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα, όπου παρατάχθηκαν δύο αντίπαλα στρατόπεδα. Από τη μια μεριά ήταν το λαϊκό στρατόπεδο, που το συγκροτούσαν κυρίως κάτοικοι των πόλεων και απλά μέλη του κομμουνιστικού κόμματος. Από την άλλη

μεριά υπήρχε το ιμπεριαλιστικό στρατόπεδο σε συμμαχία με την ηγεσία του ΚΚΚ» (Σέρβας 1985, τόμ. 1: 117-118). Και αλλού ο Σέρβας θα υποστηρίξει πως «Στα Οκτωβριανά [...] βρισκόμουν στη Μόσχα [...] η Κομμουνιστική Διεθνής [...] έκανε μια συνεδρίαση τύπου δίκης, για να δικάσει, να πούμε να εξετάσει το κίνημα. Εγώ λέω να το δικάσει, γιατί πραγματική δίκη ήταν, του Βατυλιώτη μαζί με τον Σκελέα [...] ο [...] Μπέλα Κουν [...] είπε στον Βατυλιώτη, το άκουσα με τα αφτιά μου, ήμουν και εγώ παρών εκεί: “Σύντροφε Βατυλιώτη [...] τα κάνετε θάλασσα κάτω, αντί να πολεμήσετε τους ιμπεριαλιστές και να ταχθείτε μαζί με τον Αρχιεπίσκοπο, ενταχθήκατε στην μπάντα, μείνατε στην μπάντα, δεν ενδιαφερθήκατε και αφήσατε τους Εγγλέζους να κάμουν εκείνα τα οποία ήθελαν”» (παρατίθεται στο Ζαβού 2002: 82-83).

Αντίθετα ο παλαίμαχος Έλληνας κομμουνιστής και δημοσιογράφος Ορφέας Οικονομίδης³, με τετρασέλιδη επιστολή του προς την Κεντρική Επιτροπή του ΑΚΕΛ, στις 9 Αυγούστου 1976, υποστήριξε ότι ήταν παρών στη σχετική διαδικασία του Βαλκανικού Γραφείου της Κομιντέρν όπου το ΚΚΚ κατηγορήθηκε πως μετατράπηκε σε ουραγό των εθνικιστών ακριβώς επειδή συμμαχισε μαζί τους: «[...] Η κριτική που έγινε στον Βάτη ήταν πολύ αυστηρή [...] ο Βάτης επικρίθηκε γιατί έγινε ουραγός των εθνικιστών Κυπρίων, συνθηκολόγησε μαζί τους και δεν τόλμησε να αναπτύξει ανεξάρτητη από αυτούς γραμμή, διαχωρίζοντας τη θέση του Κόμματος και καθιστώντας το ΚΚΚ κύριο μοχλό της εξέγερσης του κυπριακού λαού. Αντίθετα, το ΚΚΚ δεν εμφανίστηκε πουθενά και αφέθηκε έρμαιο για ν' ακολουθήσει τη γραμμή των “δεσποτάδων”. Ο Βάτης, που παραδέχθηκε τα σφάλματά του αυτά

3. Ο Οικονομίδης ζούσε τότε στη Μόσχα όπου είχε διαφύγει όταν δραπέτευσε μαζί με άλλα στελέχη του ΚΚΕ (Χαϊτάς, Μαρκοβίτης, Αποστόλου, Παπαρήγας, Κολοζώφ, Ευτυχιάδης, Ασίκης, Καρασκογιάς) από τις Φυλακές Συγγρού (βλ. παρακάτω).

[...], δικαιολογήθηκε με το ότι τα γεγονότα που ξέσπασαν σχεδόν αυθόρμητα ήταν τόσο αιφνιδιαστικά, που το ΚΚΚ δεν πρόλαβε να καθορίσει τη θέση του. Έτσι, κατά τα λεγόμενά του, δεν του έμεινε τίποτε άλλο να κάνει παρά να συνδέσει την τύχη του με τις θέσεις των εθνικιστών [...]»⁴. Την άποψη Οικονομίδη αποδέχεται και το αδημοσίευτο εσωτερικό κείμενο της ΚΕ του ΑΚΕΛ *Ιστορία του ΚΚΚ-ΑΚΕΛ. Από τις αρχές του 20ού αιώνα μέχρι το 1981*, τόμ. Α', 1926-1941, όπου αφού αναπαράγει επακριβώς το σημείο της επιστολής Οικονομίδη στο οποίο αναφερθήκαμε καταλήγει πως η στάση του ΚΚΚ «καταδικάστηκε σαν δεξιά παρέκκλιση με όλες τις συνέπειες για κάτι τέτοιο» (σελ. 178-179).

Πρόκειται προφανώς για δύο εντελώς διαφορετικές αφηγήσεις όπου μια πιθανή ερμηνεία των διαφορών τους είναι η πάροδος του χρόνου, αφού έχουν ήδη περάσει αρκετές δεκαετίες από τα συγκεκριμένα γεγονότα. Μια άλλη πιθανή ερμηνεία είναι πως η μαρτυρία Οικονομίδη είναι η ιστορικά ακριβής, καθώς είναι σαφώς πιο λεπτομερής από αυτή του Σέρβα⁵. Στην τοποθέτηση του Σέρβα είναι πιθανό να υπεισέρχονται στοιχεία πολιτικών επιλογών, αφού είναι γνωστό πως μια από τις προτεραιότητες που προώθησε ο Σέρβας, όταν ανέλαβε γραμματέας του ΚΚΚ (1935) ήταν η δημιουργία ενός κοινού πολιτικού φορέα στον οποίο θα συμμετείχε όχι μόνο το τότε παράνομο ΚΚΚ αλλά και προσδευτικοί αστοί οι οποίοι τάσσονταν υπέρ της Ένωσης⁶. Κατά συνέπεια αποτε-

4. Για τη μαρτυρία αυτή βλ. Οικονομίδης 1976, Επιστολή στην ΚΕ του ΑΚΕΛ, 6 Αυγούστου 1976.

5. Είναι χαρακτηριστικό πως ο Οικονομίδης αναφέρει τους ακόλουθους, μεταξύ άλλων, που ήταν παρόντες από την πλευρά του Βαλκανικού Γραφείου της Κομμουνιστικής Διεθνούς: Μπέλα Κουν, Βαλέτσκι, Κολάρωφ, Ισκρόφ, Κοστώφ, Μανουήλοκι, Μιάντνικοφ.

6. Η σχετική κατεύθυνση είχε εγκριθεί από το ΚΚΚ από το 1937, ήδη τέσσερα χρόνια πριν από τη δημιουργία του ΑΚΕΛ (Σακελλαρόπουλος και Αλέκου 2019: 69-70).

λούσε πιο «προσέκρουσε» προς τη μετέπειτα στάση του ΚΚΚ η εμφάνιση μιας αντίστοιχης πιο «πλατιάς» κατεύθυνσης της Κομιντέρν που ευνοούσε ευρύτερες συμμαχίες.

Σε κάθε περίπτωση ωστόσο τα ερωτήματα παρέμεναν, αφού δεν υπήρχαν συγκεκριμένα επίσημα έγγραφα που να διαφωτίζουν τι όντως έγινε, πράγμα απαραίτητο αφού στο χώρο της πολιτικής ιστορίας η ανίχνευση της εμπειρικής πραγματικότητας αποτελεί το πρώτο απαραίτητο βήμα μιας ευρύτερης ερευνητικής προσπάθειας. Βέβαια στη συνέχεια το σημαντικό είναι η ένταξη των όποιων ευρημάτων σε ένα γενικότερο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο.

Στη βάση της παραπάνω μεθοδολογικής παραδοχής σε πρώτο στάδιο δώσαμε βάρος στη διερεύνηση φακέλων του Βαλκανικού Γραφείου της Κομιντέρν που βρίσκονται στο Κρατικό Ρώσικο Αρχείο Κοινωνικής και Πολιτικής Ιστορίας στη Μόσχα. Οι αρχικοί εντοπισμοί οδήγησαν στη συγγραφή δύο άρθρων, ενός μικρότερης έκτασης στα αγγλικά και ενός πιο διευρυμένου στα ελληνικά⁷. Στη συνέχεια και με νέες επισκέψεις στο συγκεκριμένο ρωσικό αρχείο βρέθηκε και πρόσθετο υλικό το οποίο μας επέτρεψε να προχωρήσουμε σε πιο εκτεταμένα και σφαιρική προσέγγιση του ζητήματος, με τελικό αποτέλεσμα το ανά χειράς βιβλίο.

Το βιβλίο χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος αφορά τη δική μας προσέγγιση, που στηρίζεται φυσικά στην επεξεργασία των ντοκουμέντων και στη χρήση της δευτερογενούς βιβλιογραφίας. Τα επιμέρους τμήματα αφορούν την παρουσίαση τριών ηγετικών μορφών του ΚΚΚ (Βάτης, Σκελέας,

7. Πρόκειται για τα άρθρα «The Communist Party of Cyprus, the Comintern and the uprising of 1931: thoughts on the “apologia” of Charalambos Vatyliotis (Vatis)», 2019, *Communism in the 20th Century*, 16, σελ. 103-124, και «Σχετικά με την “απολογία” του ηγέτη του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου Χαράλαμπου Βατυλιώτη (Βάτη) στην Κομιντέρν γύρω από τη στάση του Κόμματος στην εξέγερση του 1931», 2020, *Θέσεις*, τ. 150, σελ. 125-156.

Σέρβας) καθώς και ενός υψηλού στελέχους της Κομιντέρν (Πανόφ), που πρωταγωνιστούν στη συγκεκριμένη ιστορική φάση, την περιγραφή της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής κατάστασης της Κύπρου λίγο πριν από την εξέγερση, αυτά καθαυτά τα γεγονότα της εξέγερσης, τη στάση του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου στη διάρκεια της εξέγερσης, τις θέσεις, όπως προκύπτουν από τη μελέτη των σχετικών ντοκουμέντων των τριών κομμουνιστών ηγετών για την κατάσταση στην Κύπρο και την πολιτική του ΚΚΚ πριν και κατά το διάστημα των Οκτωβριανών, ενώ στο τέλος του πρώτου μέρους υπάρχει η παρουσίαση των δικών μας συμπερασμάτων. Στο δεύτερο μέρος δημοσιεύονται τρία κείμενα του Βάτη (το δεύτερο είναι η καταγραφή προφορικών απαντήσεων), ένα του Σκελέα, το σχέδιο απόφασης της Κομιντέρν για τη στάση του ΚΚΚ στα Οκτωβριανά, ένα κείμενο κατευθύνσεων για το ΚΚΚ (γραμμένο πιθανώς από τον Σέρβα), η έκθεση του Πανόφ ως απεσταλμένου της Κομιντέρν καθώς και οι αποφάσεις της Συνδιάσκεψης του ΚΚΚ και της ολομέλειας της ΚΕ του (Ιανουάριος 1931).

Η παρουσίαση των ντοκουμέντων ακολουθεί τη στίξη και τον τρόπο γραφής του πρωτοτύπου (δηλαδή παραμένουν τα κεφαλαία, οι παρενθέσεις κ.λπ.). Ωστόσο έχουν προστεθεί επεξηγηματικές υποσημειώσεις για τη διευκόλυνση του αναγνώστη.

Το γενικό μας συμπέρασμα, ύστερα από τη μελέτη της πρωτογενούς και της δευτερογενούς βιβλιογραφίας, είναι πως η στάση του ΚΚΚ απέναντι στην εξέγερση και οι αποφάσεις της Κομιντέρν πρέπει να ιδωθούν μέσα από ένα διπλό πρίσμα: το ένα είναι η ιδιαιτερότητα της κυπριακής εξέγερσης και το άλλο η ιδιομορφία της διεθνούς συγκυρίας για το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα.

Για το πρώτο, αυτό που υποστηρίζουμε είναι πως η κυριαρχία της Βρετανίας στο νησί από το 1878, σε συνδυασμό

με την ύπαρξη του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους ήδη μερικές δεκαετίες πριν, συμβάλλουν στο να τεθεί, με αυξανόμενη ένταση από τα τέλη του 19ου αιώνα, το αίτημα της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Η επέκταση της ελληνικής επικράτειας στη δεκαετία του 1910 και η τυπική προσάρτηση της Κύπρου στη Βρετανία το 1925 θα κάνουν ακόμα πιο οξύ αυτό το αίτημα. Ωστόσο η απόφαση της Βρετανίας να κρατήσει το νησί λόγω των δικών της γεωπολιτικών σχεδιασμών θα δημιουργήσει στην πλειοψηφία των Ε/κ ένα κλίμα απογοήτευσης και οργής. Ταυτόχρονα οικονομικές παράμετροι όπως η έλευση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης και στην Κύπρο, η συνακόλουθη μεγέθυνση της φορολογίας αλλά και η χρόνια τάση αύξησης των κοινωνικών ανισοτήτων θα επιβαρύνουν ακόμα περισσότερο αυτό το κλίμα οργής που θα οδηγήσει στην εξέγερση. Το ΚΚΚ υπερασπιζόμενο την προοπτική της ανεξάρτητης Κύπρου και όντας εναντίον της Ένωσης θα βρεθεί σε μια αντιφατική κατάσταση: από τη μία, μπορεί με ευκολία να εκφράσει τα αιτήματα για κοινωνικοοικονομικές μεταρρυθμίσεις, αλλά δυσκολεύεται να επικοινωνήσει με τα λαϊκά εκείνα στρώματα που υποστήριζαν την Ένωση. Αυτή η αντίφαση είναι που θα το οδηγήσει σε αντινομίες και παλινδρομήσεις κατά τη διάρκεια της εξέγερσης.

Για το δεύτερο, η θέση μας είναι πως η Κομιντέρν είχε να αντιμετωπίσει μια ιδιαίτερα σύνθετη κατάσταση όπου συνυπήρχαν το πρόσφατο της Ρώσικης Επανάστασης, η αδυναμία επανάληψης σε άλλο κοινωνικό σχηματισμό, η άνοδος του φασιστικού φαινομένου καθώς και το ζήτημα της στάσης απέναντι στη σοσιαλδημοκρατία. Η πολυπλοκότητα αυτή ώθησε αφενός στην υιοθέτηση μιας υπερβολικά αισιόδοξης εκτίμησης για το ενδεχόμενο μιας νέας σοσιαλιστικής επανάστασης και αφετέρου στην υποτίμηση της ανάγκης συγκρότησης ευρύτερων κοινωνικών πολιτικών μετώπων που θα αποσκοπούσαν στην κοινωνική αλλαγή και στην απόκρουση του φασισμού.

Το αποτέλεσμα θα είναι μια υπερβολική και άδικη κριτική απέναντι στο ΚΚΚ για τη δράση του στα Οκτωβριανά η οποία παραγνώριζε τους δεδομένους κοινωνικούς και πολιτικούς συσχετισμούς που το κόμμα αυτό είχε να αντιπαλέψει.

Προτού κλείσουμε αυτή την εισαγωγή, νιώθουμε την ανάγκη να ευχαριστήσουμε μια σειρά από ανθρώπους η συνεισφορά των οποίων ήταν σημαντική για να δει αυτό το βιβλίο το φως της δημοσιότητας. Καταρχάς τον Βαγγέλη Γεωργακάκη και τον Γιάννη Καραχάλιο από τις εκδόσεις Τόπος που δέχτηκαν με χαρά να αναλάβουν αυτή την ιδιαίτερη και «δύσκολη» έκδοση, τη Λιούμπα Χουμεριανού για τη βοήθεια στην πιστή απόδοση από το ρώσικο πρωτότυπο, τους Ντμίτρι Κικίτι και Λουντμίλα Εφστράτοβα για τη συνεισφορά στην ανεύρεση ορισμένων από τα ντοκουμέντα, τους Αλέξη Αλέκου, Κώστα Βενιζέλο, Γιώργο Κουκουμά, Νίκο Παπαδάτο, Νίκο Τριμικλινώτη για την παροχή χρήσιμου υλικού και τον Δάφνο Οικονόμου για τις χρήσιμες επισημάνσεις του. Είναι προφανές πως οι όποιες αδυναμίες της παρούσας έκδοσης βαραίνουν αποκλειστικά τους συγγραφείς όπως και το οικονομικό κόστος που απαιτούσε η πραγματοποίηση της έρευνας, για το οποίο δεν υπήρξε επιχορήγηση από κάποιον φορέα.

Αθήνα,

Ιανουάριος 2021

Σπύρος Σακελλαρόπουλος, Μανώλης Χουμεριανός

Τα πρόσωπα

Χαράλαμπος Βατυλιώτης (Βάτης)

Ο Χαράλαμπος Βατυλιώτης γεννήθηκε το 1898 στη Βατυλή της Κύπρου. Σπούδασε στη Γεωργική Σχολή γεωπόνος και για ένα διάστημα εργάστηκε με αυτή την ιδιότητα στο Γεωργικό Τμήμα της κυπριακής διοίκησης. Σύντομα παραιτήθηκε και μετανάστευσε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου όπου εργάστηκε ως υπάλληλος το 1920. Εκεί σύναψε σχέσεις με το Εργατικό Κίνημα Αλεξάνδρειας, με αποτέλεσμα να απελαθεί και να πάει στην Ελλάδα το 1922 (Κουδουνάρης 1995: 36), όπου έγινε μέλος του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδας (ΣΕΚΕ), το οποίο λίγο καιρό αργότερα μετονομάστηκε σε Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (ΚΚΕ). Στη συνέχεια πέρασε για λίγο στη Βουλγαρία απ' όπου απελάθηκε λόγω της πολιτικής του δράσης. Για ένα διάστημα παρακολούθησε μαθήματα στη σχολή κομματικών στελεχών της Μόσχας (ΚΥΤΥ), ενώ από το 1923 μέχρι τον Ιούνιο του 1926 ζούσε στην Ελλάδα δραστηριοποιούμενος στο ΣΕΚΕ-ΚΚΕ⁸. Όπως αναφέρει ο Ορφέας

8. Για τις απόψεις του Βάτη σχετικά με ζητήματα πολιτικής του ΚΚΕ, μπορεί να δει κανείς «Η κρίση του κόμματος, τα αίτια και τα συμπεράσματα», *Ριζοσπάτης* 12/2/1927, «Το εθνικό ζήτημα και το κόμμα μας», *Ριζοσπά-*

Οικονομίδης, το φθινόπωρο του 1925 βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη⁹. Τον Ιούνιο του 1926 πήγε στην Κύπρο όπου συνέβαλε στη συγγραφή των θέσεων του 1ου Συνεδρίου του ΚΚΚ στο οποίο και προέδρευσε. Στη συνέχεια επέστρεψε στην Ελλάδα, όπου έμεινε μέχρι τις αρχές του Αυγούστου του 1927, οπότε και πήγε στην ΕΣΣΔ¹⁰. Γύρισε στην Κύπρο από την ΕΣΣΔ, με

στις 24/3/1927, 25/3/1927 και 26/3/1927. Επίσης για παρεμβάσεις του σχετικά με την πολιτική και κοινωνική κατάσταση στην Κύπρο βλ. Β[ατυλιώτης], «Το Κυπριακό Ζήτημα», *Ριζοσπάστης* 17, 18 και 19/5/1925 (πρόκειται για την πρώτη ολοκληρωμένη τοποθέτηση που δημοσιοποιεί το ΚΚΕ για το Κυπριακό την οποία γράφει ο Βάτης από τη Θεσσαλονίκη όπου ζει τότε)· Β[ατυλιώτης], «Το πρώτο συνέδριο του Κομμουν. Κόμματος Κύπρου», *Ριζοσπάστης* 11/10/1926· Χ[αράλαμπος] Β[ατυλιώτης] «Η ταξική πάλη στην Κύπρο. Μαζικές συγκεντρώσεις ανέργων και χωρικών υπό την ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου», *Ριζοσπάστης* 15/3/1931· Ch. V[atiliotis], «The movement of the unemployment in Cyprus», *International Press Correspondence*, Βερολίνο, 19 Μαρτίου 1931· Ch. V[atiliotis], «Cypriot workers repudiate nationalists», *International Press Correspondence*, Βερολίνο, 23 Απριλίου 1931· και την μπροσούρα του ΚΚΚ, αρ. 1, με τίτλο *Μια σημείωση* που εκδόθηκε στις αρχές του 1931. Ακόμα είχε συμμετάσχει στον συλλογικό τόμο Χ. Καμπακτζήφ, Μ. Μπόσκοβιτς, Χ. Βάτης, *Κομμουνιστικά κόμματα χωρών της Βαλκανικής* (στα ρώσικα), Μόσχα 1930, ενώ είχε μεταφράσει το *Εισαγωγή στην ιστορία των θρησκευμάτων* του Α. Λουνατσάρσκι, Αθήνα 1934 (Η εισαγωγή δημοσιεύτηκε στον *Ριζοσπάστη* από 11/1/1928 μέχρι 18/1/1928). Τέλος στον Βάτη αποδίδεται η συγγραφή της μπροσούρας που υπογράφει ο «Νίκος Κλεομένης», την οποία εξέδωσε το ΚΚΚ το 1931 με τίτλο *ΚΚΚ, μερικά επίκαιρα ζητήματα*. Αυτό πρέπει να είναι σωστό, δεδομένου πως εκείνη τη χρονιά το ΚΚΚ εξέδωσε αρχικά μια άλλη μπροσούρα (την τρίτη από τις εννιά που δημοσίευσε μέσα στο 1931) με την ίδια υπογραφή, η οποία αφορούσε τη ζωή στην ΕΣΣΔ – θέμα για το οποίο ο Βάτης έχει κάνει δημόσιες διαλέξεις. Για τις σχετικές αναφορές πάνω στην εργογραφία Βάτη βλ. Κάραμπος 2008: 170· Νούτσος 1993: 671· Νούτσος 1993-1994: 280· Panayiotou 1999: 115.

9. Βλ. Οικονομίδης Ο., Επιστολή προς την ΚΕ του ΑΚΕΛ, 9 Αυγούστου 1976, προσωπικό αρχείο Σ. Σακελλαρόπουλου.

10. Σε επιστολή του προς τον αδελφό του Ανδρέα με ημερομηνία 3/8/1927 μεταξύ άλλων γράφει: «Σου γράφω για να ξέρεις μόνο εσύ και οι δικόι μας πως την ερχόμενη εβδομάδα φεύγω για κει που ξέρεις. Δεν ξέρω για πόσο καιρό, αλλά το λιγότερο βέβαια για κανένα χρόνο, ίσως και περισσότερο [...] Σ' όλους τους άλλους και τους συγγενείς και τους θείους μας ακόμα

ενδιάμεσο σταθμό την Ιταλία¹¹, στις 14 Δεκεμβρίου του 1930, όπου και ανέλαβε την καθοδήγηση του ΚΚΚ (Georghallides 1993-1994: 98). Στη διάρκεια της κυπριακής εξέγερσης συνελήφθη και εξορίστηκε στο Λονδίνο, στο οποίο έφτασε στις 22 Νοεμβρίου 1931 (Τσαγγαρίδης 1948: 52). Εκεί τον περίμενε αντιπροσωπεία του ΚΚ Βρετανίας (Λοϊζίδης 1983: 37) και για ένα διάστημα κυκλοφορούσε στο Λονδίνο μεταμφιεσμένος (Τσαγγαρίδης 1948: 61), ωστόσο στα τέλη του 1931 κατόρθωσε να διαφύγει αεροπορικώς στην ΕΣΣΔ (*Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια... 1979-1980*, τόμ. 6: 69), όπου κλήθηκε να δώσει εξηγήσεις για τη στάση του ΚΚΚ κατά τη διάρκεια της κυπριακής εξέγερσης¹². Σύμφωνα με τα όσα έγραψε ο ίδιος

θα τους λέτε πως εξακολουθώ να βρίσκομαι στην Αθήνα». Η επιστολή βρίσκεται στο Ψηφιακό Αρχείο Σύγχρονης Πολιτικής και Κοινωνικής Ιστορίας – Ρολάνδος Κατσιαούνης που έχει δημιουργηθεί και στεγάζεται στο Ινστιτούτο Ερευνών «Προμηθέας» στη Λευκωσία.

11. Αυτό προκύπτει από επιστολή που έστειλε προς τον πατέρα του από τη Λεμεσό στις 17 Δεκεμβρίου 1930 όπου αναφέρει: «Όπως βλέπετε από το γράμμα μου βρίσκομαι από τώρα στη Λεμεσό όπου έχω έρθει χθες με ιταλικό βαπόρι από την Ιταλία». Η επιστολή βρίσκεται στο Ψηφιακό Αρχείο Σύγχρονης Πολιτικής και Κοινωνικής Ιστορίας – Ρολάνδος Κατσιαούνης.

12. Έχει ενδιαφέρον το γεγονός πως παρότι, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ο Βάτης το αργότερο στα τέλη Ιανουαρίου 1932 βρισκόταν στη Μόσχα, δεδομένου πως δύο φορές μέσα στο πρώτο δεκαήμερο του Φεβρουαρίου κλήθηκε να δώσει γραπτές και προφορικές εξηγήσεις για τη στάση του ΚΚΚ στα Οκτωβριανά (βλ. παρακάτω), υπάρχει επιστολή του προς την οικογένειά του με ημερομηνία 25/2/1932 που φέρεται να ταχυδρομήθηκε από το Λονδίνο στην οποία στέλνει χαιρετισμούς και από τη γυναίκα του Άννα και τη μητέρα της. Δεδομένου πως η γυναίκα του ήταν Ρωσίδα προκύπτει το συμπέρασμα πως με κεκαλυμμένο τρόπο ο Βάτης ενημέρωνε τους δικούς του ότι πια βρισκόταν στη Μόσχα. Μάλλον το γράμμα πήγε από τη Μόσχα στο Λονδίνο και από εκεί ταχυδρομήθηκε στην Κύπρο. Η επιστολή βρίσκεται στο Ψηφιακό Αρχείο Σύγχρονης Πολιτικής και Κοινωνικής Ιστορίας – Ρολάνδος Κατσιαούνης. Σε κάθε περίπτωση η οικογένειά του από ένα σημείο και μετά πρέπει να αγνοούσε πού βρισκόταν ο Βάτης γι' αυτό και όταν η εφημερίδα *Πρωία* της 10ης Αυγούστου 1934 ανήγγειλε το θάνατό του (βλ. παρακάτω), την επόμενη μέρα (11/8) ο αδελφός του Ανδρέας απέστειλε επιστολή στις βρετανικές αρχές ζητώντας διευκρινίσεις για το αν

από τη Μόσχα στις 7 Μαΐου 1932 στο φίλο του «Γιάννη» που βρισκόταν στη Βρετανία, είχε περάσει δύο μήνες σε σανατόριο λόγω νευρικού κλονισμού. Σε επόμενο γράμμα του από το Ροστόφ την 1η Ιουλίου 1932 προς τον Π. Κατσαρώνα στο Λονδίνο ανέφερε ότι ήταν καλά και δούλευε στην καθημερινή εφημερίδα *Οι κομμουνιστές* (Georghallides 1993-1994: 98), όργανο της Περιφερειακής Επιτροπής του Βόρειου Καυκάσου. Στη συνέχεια επέστρεψε στη Μόσχα και με απόφαση της ΚΕ του ΚΚΣΕ στάλθηκε ως γεωπόνος στη Δυτική Σιβηρία, όπου διορίστηκε διευθυντής του κολχόζ δημητριακών Τσερεπανόβσκι και παράλληλα συνεργάστηκε με την εφημερίδα *Σοβιετική Σιβηρία*, που αποτελούσε το όργανο της Πολιτικής Επιτροπής του κόμματος δημοσιεύοντας άρθρα με το όνομα Χ. Δ. Βασίλιεφ. Το φθινόπωρο του 1933 διορίστηκε υπεύθυνος καθοδηγητής των επιστημονικών ιδρυμάτων της Διεύθυνσης Γης Δυτικής Σιβηρίας. Ξεκίνησε να γράφει βιβλίο με τίτλο *Τι πρέπει να γίνει για τους κολχόζνικους για να ευδαιμονίσουν και για να συλλέξει το σχετικό εμπειρικό υλικό επισκέφθηκε αγροτικά κέντρα, κολχόζ και ινστιτούτα επιστημονικών ερευνών της περιοχής*¹³. Στη διάρκεια των επισκέψεων αυτών αρρώστησε από τύφο¹⁴ και επέστρεψε στο Νοβοσιμπίρσκ, όπου πέθανε στις 3 Ιανουαρίου 1934. Η κυπριακή εφημερίδα *Πρωία* της 10ης Αυγούστου 1934 ανακοίνωσε στους Κύπριους τον θάνατό του¹⁵.

βρίσκεται ο Βάτης στην Αγγλία και ποια είναι η τύχη του. Οι Βρετανοί θα επικαλεστούν άγνοια και θα παραπέμψουν την οικογένεια στην εφημερίδα για άντληση περισσότερων πληροφοριών. Βλ. τον Φάκελο Εξορίας του Βάτη που βρίσκεται στο Ψηφιακό Αρχείο Σύγχρονης Πολιτικής και Κοινωνικής Ιστορίας – Ρολάνδος Κατσιαούνης.

13. Μηνάς Περδίας, «Χαράλαμπος Δημητρίου Βατυλιώτης (Βάτης)», *Χαραυγή* 27/11/1966.

14. Πρόκειται για τον μεγάλο λιμό της Ουκρανίας της περιόδου 1932-1933 που είχε σαν συνέπεια το θάνατο εκατομμυρίων ανθρώπων.

15. Η καθυστέρηση πιθανόν οφείλεται στο γεγονός πως το επίσημο σοβιετικό πιστοποιητικό θανάτου βγαίνει στο όνομα Βασίλιεφ Χάρλαμ, δηλαδή στο όνομα που για λόγους συνωμοτικότητας (καθότι Βρετανός υπάκοος)

Για την πολιτική δράση του Βάτη εντός του ΚΚΕ δεν υπάρχουν συγκεκριμένες μαρτυρίες ή τεκμήρια πέραν των άρθρων του που έχουν δημοσιευτεί στον *Ριζοσπάστη*. Σίγουρα δεν διατέλεσε μέλος της ΚΕ όπως λανθασμένα αναφέρει ο Κουδουνάρης (Κουδουνάρης 1995: 36), αλλά όλα δείχνουν πως αποτελούσε σημαντικό στέλεχος. Κι αυτό φαίνεται από το γεγονός πως είχε γράψει σειρά άρθρων στον *Ριζοσπάστη*, όργανο του ΚΚΕ, για το Κυπριακό, τα εθνικά ζητήματα, την εσωτερική κατάσταση στο ΚΚΕ, και το σημαντικότερο πως στάλθηκε να αναλάβει την καθοδήγηση του ΚΚΚ.

Σκελέας

Ο Κώστας Σκελέας γεννήθηκε το 1895 στη Λεμεσό και το πραγματικό του επίθετο ήταν Χριστοδουλίδης. Ωστόσο έχει το παρατσούκλι «Σκελέας» λόγω των μακρών άκρων του. Αρχικά εργάστηκε ως μαραγκός και μετά ως τυπογράφος έχοντας την ευθύνη για το κομματικό τυπογραφείο που είχε δημιουργήσει το ΚΚΚ (Το Άστρο). Υπήρξε ο πρώτος χρονολογικά γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΚ, θέση την οποία υπηρέτησε την περίοδο 1925-1930. Λόγω της συμμετοχής του στην εξέγερση του Οκτωβρίου του 1931 απελάθηκε στο Λονδίνο μαζί με άλλους επτά Ελληνοκύπριους (μεταξύ των οποίων και ο Βάτης). Από το Λονδίνο, όπου αντιμετώπισε σοβαρά προβλήματα επιβίωσης¹⁶, κατόρθωσε να διαφύγει

χρησιμοποιούσε ο Βάτης. Βλ. το πιστοποιητικό θανάτου του Βάτη (στα ρώσικα) που βρίσκεται στο Ψηφιακό Αρχείο Σύγχρονης Πολιτικής και Κοινωνικής Ιστορίας – Ρολάνδος Κατσιαούνης.

16. Βλ. την ειρωνική επιστολή που αποστέλλει στις 29/1/1932 ο Σκελέας στον κυβερνήτη Στορς από το Λονδίνο. Εκεί μεταξύ άλλων τού αναφέρει πως θα προτιμούσε, αντί να τον στείλει ο Στορς εξορία στην Αγγλία, όπου δεν έχει κανένα πόρο επιβίωσης, να τον είχε στείλει φυλακή στην Κύπρο, όπου θα είχε φαγητό, ρούχα και κρεβάτι (Στυλιανού 1984: 83-84).

στην ΕΣΣΔ αφού ύστερα από παρέμβαση του βρετανικού ΚΚ και προσωπικά του γραμματέα του Πούλιτ απέκτησε διαβατήριο¹⁷. Εκεί εγκαταστάθηκε στη Μαριούπολη, όπου εργάστηκε αρχικά σε εργοστάσιο και στη συνέχεια ως τυπογράφος στο τυπογραφείο της εκεί ελληνόφωνης εφημερίδας (Κουδουνάρης 1995: 82). Το όνομά του, για λόγους συνωμοτικότητας προφανώς, είχε γίνει Νίκος Πετρώφ (Μαρκοβίτης 2017: 253). Το 1941 πέθανε χωρίς να έχει γίνει σαφής ο τρόπος αφού ξαφνικά, σύμφωνα με τη μαρτυρία του γιου του Νίκου Ρίζου, εξαφανίστηκε και από τις σοβιετικές υπηρεσίες δόθηκε η πληροφορία στους οικείους του πως πέθανε¹⁸.

Σέρβας

Ο Πλουτής Σέρβας γεννήθηκε το 1907 στη Λεμεσό και το πραγματικό του όνομα ήταν Σαββίδης. Οργανώθηκε ως μαθητής γυμνασίου στη νεολαία του ΚΚΚ όπου και διατέλεσε γενικός γραμματέας. Στη συνέχεια συμμετείχε στη γραμματεία της ΚΕ (από το 1927¹⁹) και αρθρογραφούσε στην εφημερίδα του ΚΚΚ *Νέος Άνθρωπος*. Στα τέλη της δεκαετίας του 1920 βρέθηκε στη Μόσχα όπου ήταν ο πρώτος Κύπριος που σπούδασε στη Διεθνή Λενινιστική Σχολή, η οποία υπαγόταν στην Κομιντέρν, την περίοδο 1929-1934 (Κουδουνάρης 1995: 279-280). Τότε για συνωμοτικούς λόγους χρησιμοποιούσε το όνομα Γεώργιος Νησιώτης (Σέρβας 1993: 154). Αφού έφυγε από την ΕΣΣΔ έζησε για ένα διάστημα (1934) στην Ελλάδα, απ' όπου

17. Βλ. τη σχετική επιστολή του Οικονομίδη, ό.π.

18. Βλ. σχετικά Κωστακόπουλος Γ., 2010, «Το μακρύ δολοφονικό χέρι του Στάλιν», <http://www.antinews.gr/action.read/>, προσπέλαση στις 30/6/2020.

19. Στοιχεία από τις εκθέσεις Κριτικής και Αυτοκριτικής των μελών της ΚΕ του ΑΚΕΛ 1949, σελ. 14.

εξορίστηκε και επέστρεψε το 1935 στην Κύπρο. Τότε ανέλαβε Γενικός Γραμματέας του ΚΚΚ, θέση που διατήρησε μέχρι το 1944, όταν το ΚΚΚ ενσωματώθηκε στο ΑΚΕΛ. Το 1943 εκλέχτηκε δήμαρχος Λεμεσού, ενώ το 1945 λόγω διαφωνιών παραιτήθηκε από ΓΓ του ΑΚΕΛ – θέση την οποία διατηρούσε από το 1941 όταν δημιουργήθηκε το ΑΚΕΛ. Το 1948 διαφώνησε με την αποχώρηση του ΑΚΕΛ από τη Διασκεπτική και από το 1952 βρέθηκε εκτός κόμματος. Πέθανε το 2001.

Πανόφ

Η αναφορά του Πανόφ στους πρωταγωνιστές των γεγονότων μαζί με τρία ηγετικά στελέχη του ΚΚΚ είναι πιθανό να προκαλεί απορία στον αναγνώστη. Ωστόσο, όπως θα φανεί στη συνέχεια, ο Πανόφ, πέραν του γεγονότος πως ήταν ο απεσταλμένος της Κομμουνιστικής Διεθνούς στην Κύπρο αμέσως μετά τα γεγονότα και συνέταξε και σχετική έκθεση τμήμα της οποίας περιλαμβάνεται στον παρόντα τόμο, διαδραμάτισε πολύ κομβικό ρόλο για το ελληνικό και κυπριακό κομμουνιστικό κίνημα. Το πραγματικό όνομά του ήταν Στιλιάν Τριανταφίλοφ (Στυλιανός Τριανταφύλλου). Επρόκειτο για Έλληνα του Πόντου ο οποίος αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα στελέχη τόσο του Βαλκανικού Γραφείου της Γ΄ Διεθνούς αλλά και της Διεθνούς Λενινιστικής Σχολής της Μόσχας. Συγκεκριμένα ο Πανόφ εργάστηκε μέχρι το 1931 στην Ηνωμένη Κρατική Πολιτική Διοίκηση της ΕΣΣΔ, η οποία στη συνέχεια μετονομάστηκε σε Λαϊκό Επιτροπάτο Εσωτερικών Υποθέσεων. Η υπηρεσία αυτή χρηματοδότησε τις σπουδές του. Παράλληλα ο Πανόφ έγινε μέλος του Βαλκανικού Γραφείου της Κομμουνιστικής Διεθνούς με τομέα ευθύνης τις ελληνικές υποθέσεις και, όπως φαίνεται και στο σχετικό έγγραφο που δημοσιεύουμε, ήταν μεταξύ αυτών οι οποίοι έλαβαν την καταδικαστική απόφαση

για τη στάση του ΚΚΚ στα Οκτωβριανά. Από το 1933 μέχρι το 1935 διατέλεσε Διευθυντής Σπουδών στο ελληνικό τμήμα της Διεθνούς Λενινιστικής Σχολής της Μόσχας, γεγονός που σημαίνει πως η παρουσία του συνέπεσε με την περίοδο όπου φοιτούσε εκεί ο Π. Σέρβας. Το πολύ ενδιαφέρον με τον Πανόφ είναι πως είχε συμμετοχή και στην παρέμβαση της Κομιντέρν στο ΚΚΕ το 1931, όπου μαζί με τους Βαλέτσκι και Κολάρωφ πρότεινε τον Νίκο Ζαχαριάδη για Γενικό Γραμματέα του Κόμματος (Παπαδάτος 2019: 40-41).

Ο Πανόφ κατηγορήθηκε για συμμετοχή σε υπόθεση κατασκοπείας και εκτελέστηκε το 1938. Πρόκειται για την κατηγορία η οποία οδήγησε στην εκτέλεση και τους Χαϊτά, Ευτυχιάδη, Μαρκοβίτη. Σύμφωνα με αυτήν, όταν ένας αριθμός ηγετικών μελών του ΚΚΕ βρισκόταν στις φυλακές Συγγρού το 1931, ο Λευτέρης Αποστόλου (αδελφός της Ηλέκτρας Αποστόλου, ο οποίος είχε διατελέσει γραμματέας της ΟΚΝΕ) συγκρότησε κατασκοπευτικό δίκτυο. Σε αυτό μεταξύ άλλων συμμετείχαν και οι τρεις προαναφερθέντες οι οποίοι, πάντα σύμφωνα με το κατηγορητήριο, ύστερα από παρέμβαση της ελληνικής Ασφάλειας δραπετεύσαν στην ΕΣΣΔ από κοινού με άλλους κομμουνιστές κρατούμενους και τον δεσμοφύλακά τους. Εκεί το δίκτυο με επικεφαλής τον Αποστόλου συνέλεγε κατασκοπευτικό υλικό το οποίο έστελνε στις ελληνικές αρχές. Όταν το 1934 ο Αποστόλου επέστρεψε στην Ελλάδα αντικαταστάθηκε, σύμφωνα με τις κατηγορίες, από τον Πανόφ και την Πέτροβα, τη Ρωσοελληνίδα Διευθύντρια της Μαρξιστικής Λενινιστικής Σχολής (Μαρκοβίτης 2017: 222-225). Για την ιστορία, θα πρέπει να αναφερθεί πως το ΚΚΣΕ το 1957 αποκατέστησε τους Ευτυχιάδη, Χαϊτά, Μαρκοβίτη (*Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ...* 2019: 358). Δεν γνωρίζουμε τι έγινε με τον Πανόφ.